

فراز و فرود سیره پژوهی در غرب

مروری بر کتاب

سیره پژوهی در غرب، برگزیده متون و منابع

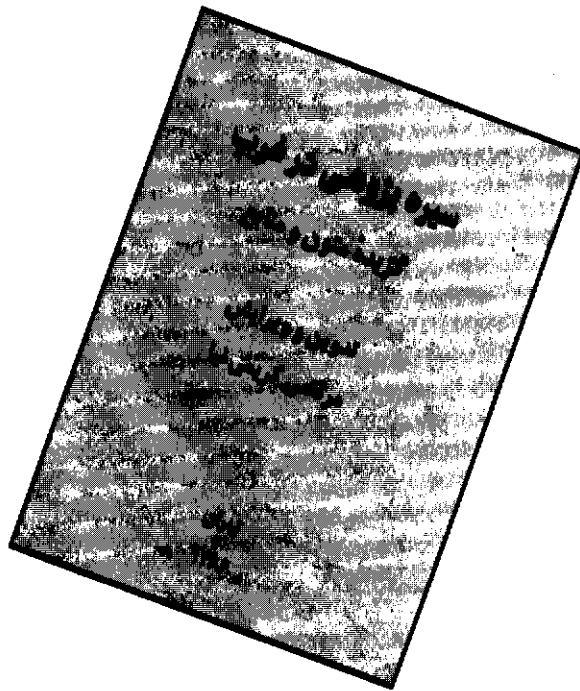
سید علی آقایی

درآمد

انتشار آثار غربی در باب حدیث، سیره و سنت نبوی در دو قرن اخیر خصوصاً مقالات و کتاب های منتشر شده در دهه های پایانی قرن بیستم و آغاز قرن بیست و یکم ادبیاتی نسبتاً غنی در این حوزه پدید آورده که پژوهشگران این حوزه (اهم از مسلمان و غیر مسلمان) را از آشنایی و فهم و سنجش آن گریزی نیست، به ویژه آشنایی با این متون غالباً فزائدی علمی و روش شناختی در بردارد که متأسفانه سال ها از حوزه های علمی و دانشگاهی و به تبع آن آثار پژوهشی ما غایب بوده است.

گستره مباحث و دامنه موضوعی سیره پژوهی و مطالعات تاریخ اسلام در غرب بسیار وسیع است، چه این دست پژوهش ها از بررسی شرایط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و دینی در منطقه جزیره العرب پیش از اسلام گرفته تا وضعیت مسلمانان و حکومت اسلامی در دوران اموی و عباسی در سده های دوم و سوم ق را دربر می گیرند، همچنین گرایش ها و رهیافت های متنوع پژوهشی در مطالعات سیره و تاریخ اسلام دیده می شود، از جمله بررسی تحلیلی روایات اسلامی، بررسی انتقادی متون و اسانید روایات، مقایسه تطبیقی روایات اسلامی با گزارش های تاریخی و دینی یهودی و مسیحی، مطالعه باستان شناختی منطقه جزیره العرب و نهایتاً پژوهش های سبک شناختی و گونه شناختی منابع اسلامی. البته می توان مقصود از سیره پژوهی در غرب را به مطالعه در باب سیره پیامبر محدود کرد، چنان که «آری رین» در گردآوری مقالات در کتاب زندگانی محمد (ص) چنین کرده است.^۱

سیره پژوهی در غرب امری پرفراز و نشیب بوده است. سابقه این موضوع به قرون وسطی باز می گردد. زمانی که

سیره پژوهی در غرب، گزیده متون و منابع، تدوین و ویرایش مرتضی کریمی نیا، معاونت فرهنگی مجمع جهانی تقریب مذاهب، تهران، ۱۳۸۶.

کتاب ها و رذیه هایی علیه دین اسلام و شخصیت پیامبر تهیه و منتشر می شد، اما بررسی های آکادمیک و علمی در باب سیره و حیات پیامبر اسلام در غرب از اواسط قرن نوزدهم م در محافل دانشگاهی اروپایی و آمریکایی متداول شدند. با وجود اختلاف مبنایی وجه مشترک هر دو تکیه بر منابع اسلامی است؛ به

۱. نک: پانوش ۹.

عبارت دیگر محققان غربی در باب سیره نبوی تا آن زمان چندان نگران مسئله اعتبار تاریخی منابع اسلامی نبودند، هرچند وضع به همین منوال باقی نماند. در اواخر قرن نوزدهم م ایگناتس گلدتسیهر با انتشار جلد دوم کتاب مطالعات اسلامی^۲ در اعتبار روایات اسلامی تردید کرد. به باور وی اغلب متون حدیثی بازتاب اعتقادات، باورها و منظومه فکری دوره های متأخر اسلامی اند و در همین فضا جعل و تدوین شده اند، لذا این متون را نباید منبع و مرجع تاریخی در تدوین سیره پیامبر و تاریخ صدر اسلام به شمار آورد. در نیمه قرن بیستم نیز «یوزف شاخت» در کتاب مبادی فقه اسلامی^۳ بار دیگر اعتبار و اصالت حدیث در قرن نخست ق را مورد خدشه قرار داد. از نظر او روایاتی که با سلسله سند خود به پیامبر یا یکی از صحابه می رسند، در واقع محصول تحولات سیاسی، فقهی و کلامی قرن دوم هجری اند و درباره عصر پیامبر ارزش تاریخی ندارند. با اینکه استنتاجات افراطی گلدتسیهر و شاخت عمدتاً از مطالعه روایات فقهی حاصل شده بود، مدعای ایشان به عموم روایات اسلامی تعمیم یافت.

از این پس، برخی مورخان و سیره نویسان غربی روش شکاکانه گلدتسیهر و شاخت را سرلوحه پژوهش های خود درباره سیره پیامبر قرار دادند، هرچند در این میان بودند کسانی که همچنان به رهیافت پیشین در سیره نگاری پیامبر پایبند ماندند و کتب خویش را بر مبنای مفاهیم و باورهای کلی برآمده از همین روایات تدوین کردند.^۴ در دهه های هفتاد و هشتاد م چندین کتاب در باب سیره پیامبر و تاریخ اسلام منتشر شدند که مؤلفان آنها دیدگاه های گلدتسیهر و شاخت را به گونه ای منسجم تر پذیرفته و ارائه می کردند. وجه مشترک در آرای همه ایشان این بود که در بازسازی سیره پیامبر اکرم و حوادث قرن نخست ق روایات منقول را به عنوان منبع تاریخی قبول نداشتند. از میان ایشان «جان ونزبرو» در کتاب محیط فرقه ای^۵ با روش خاص خویش یعنی تحلیل ادبی حدیث و متون حدیثی امکان هرگونه بازسازی تاریخی حوادث صدر اسلام را رد کرد و معضل منابع را به جدی ترین صورت مطرح کرد. به اعتقاد وی برخلاف تصور پیشینیان منابع کهن اسلامی در صدد بیان آنچه واقعاً در صدر اسلام روی داده نیستند، بلکه صرفاً نشان می دهند مؤلفان متأخر آنها چه می اندیشیده اند. دو شاگرد ونزبرو به نام های «پاتریشیا کرونه» و «مایکل کوک» در کتاب مشترک و افراطی شان «هاجر جسم»^۶ کوشیدند برای جبران این معضل با تکیه بر منابع غیر اسلامی چون کتیبه ها، سنگ نبشته ها و شواهد سکه شناختی از محیط پیرامونی جهان اسلام

که ظاهراً شواهد و مدارکی بی طرف و خنثی به نظر می رسیدند، به بازسازی بیرونی از تاریخ صدر اسلام اقدام کنند. افراط ایشان چنان اوج گرفت که حتی در وثاقت متن قرآن کریم برای بازنمایی تعالیم و مواعظ پیامبر اکرم تردید نکردند و در نتیجه آخرین و معتبرترین منبع در ثبت تاریخ صدر اسلام یعنی قرآن کریم هم از دسترس خارج شد و به تبع آن امکان تدوین سیره پیامبر عملاً منتفی گشت.

پس نگاه غربیان به سیره نبوی و سنت اسلامی و روش ایشان در حدیث پژوهی دو دبره مهم را پشت سر گذاشته است؛ نخست دوره اعتماد بر منابع حدیثی و تاریخی و دوم دوره تشکیک در اصالت تاریخی منقولات روایی. امروزه سیره پژوهی پیامبر در غرب بر سر دو راهی مانده است: از یک سو بدون نقادی منابع سیره نمی تواند به تدوین تاریخچه ای از زندگی پیامبر دست یازد و از سوی دیگر چون به نقادی متون و منابع کهن اسلامی می پردازد از تدوین سیره و تاریخ زندگانی وی عاجز می ماند. حال آیا محقق غربی راه برون رفتی از این تنگنا پیش روی خود دارد؟

هارالد موتسکی از حدیث پژوهان معاصر غربی در مقدمه کتاب خود^۷ اظهار خوش بینانه بر این باور است که تردیدهای گذشتگان در اعتبار و وثاقت منابع اسلامی از جهات متعددی خدشه ناپذیر است، زیرا نقد منابع روایی سیره پیامبر به طور نظام مند صورت نگرفته و گزینش نخستین تدوین کنندگان سیره نبوی در غرب سلیقه ای بوده است، به علاوه در روش های ارزیابی و سنجش اعتبار روایات سیره تاکنون کم تر مذاقه شده

2. Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*. 2 vols., Halle, 1888-1890, English translation: *Muslim Studies*, tr. by C.R. Barber & S.M. Stern, London: George Allen and Unwin, 1967-1971.

3. Joseph Schacht, *The Origins Of the Muhammadan Jurisprudence*, OXFORD: Clarendon Press, 1950.

۴. نمونه بارز آن کتاب های ویلیام مُتگمیری وات است؛ مشخصات کتاب شناسی آنها به قرار زیر است:

William Montgomery Watt, *Muhammad at Mecca*, OXFORD: Clarendon Press, 1953, id., *Muhammad at Medina*, OXFORD: Clarendon Press, 1956.

5. John Wansbrough, *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, Oxford: Oxford University Press, 1978.

6. Patricia Crone & Micheal Cook, *Hagarism: The Making of Islamic World*, Cambridge University press, 1977.

۷. نک: پانوش ۱۰.

شش جلدی با عنوان کلی *بولتن مرجع به کار گرفته شده که از*
 ۸. نک: مرتضی کریمی نیا، مقدمه کتاب *سیره پژوهی در غرب*، ص ۱۱-
 ۲۰ آری رُبین؛ گرایش ها و روش ها در مطالعات سیره؛ *سیره پژوهی*
 در غرب، ص ۲۱-۲۶.

۹. این کتاب جلد چهارم مجموعه ای ۴۷ جلدی با عنوان کلی (The For-
 mation of The Classical Islamic World) به سرپرستاری
 لورنس کُنراد (Lawrence I. Conrad) است که از سوی انتشارات
 آشگیت (Ashgate) منتشر می شود. کتاب حاضر علاوه بر مقدمه
 مفصلی از ویراستار که گزارشی از آن در مقاله نخست کتاب سیره
 پژوهی در غرب آمده، مشتمل بر پانزده مقاله از محققان غربی درباره
 سیره نبوی است که در نیمه دوم قرن بیستم در نشریات معتبر غربی منتشر
 شده اند. مشخصات کتاب شناختی آن چنین است:

Uri Rubin, (ed), *The Life of Muhammad*, Hampshire: Ash-
 gate publishing LIMITED, 1998.

۱۰. این کتاب که در سال ۲۰۰۰ از سوی انتشارات بریل در لایدن هلند به
 چاپ رسیده، مجموعه ده مقاله از محققان غربی در زمینه سیره و حدیث
 نبوی است که پنجاهمین سالگرد تأسیس دپارتمان زبان و فرهنگ
 خاورمیانه در دانشگاه نایمخن (nijmegen) هلند (در اکتبر ۱۹۹۷)
 است. مشخصات کتاب شناختی این اثر:

Harald Motzki (ed), *The Bibliography of Muhammad:
 The Issue of the Sources*, Leiden: E.J.Brill, 2000.

۱۱. همچنین مجموعه مقالاتی با عنوان در جستجوی محمد (ص) تاریخی به
 همت شخصی با نام مستعار این ورآنی در سال ۲۰۰۰ گردآوری و منتشر
 شده است که علاوه بر پژوهش های چند دهه اخیر حاوی مقالاتی از
 سیره پژوهی غربی در نیمه دوم قرن نوزدهم (از ارنست رنان Ernest
 Renan) و نیمه اول قرن بیستم از هنری لامنس (Henri Lammens)،
 بکر (C.H.Becker) آرتور جفری (Arthur Jeffry) نیز هست. البته
 همچنان که از اسم کتاب و نام مستعار گردآورنده آن پیداست، مضمون
 این مقالات نسبت به دو کتاب پیش گفته کمتر همدلانه با باورهای
 متداول اسلامی است.

۱۲. مقالات شماره ۱، ۲، ۳ از کتاب اول و مقالات شماره ۶، ۱۱، ۱۷ و
 ۱۸ از کتاب دوم گزینش شده اند؛ البته در مشخصات کتاب شناختی مقاله
 یازدهم (سیره پژوهی در غرب، مقدمه سرپرستار، ص ۹) به خطا
 کتابی به ویراستاری هربرت برگ (Herbert Berg) ذکر شده است.

۱۳. ترجمه سه مقاله (شماره های ۲، ۸ و ۱۵) به طور کامل آمده است که
 البته هر سه پیشتر در نشریات داخلی چاپ شده اند که مشخصات
 کتاب شناختی آنها بدین قرار است: سیدنی گریفیث، *حضرت*
 محمد (ص): کتاب مقدس و پیام او بر اساس دفاعیات عربی و سریانی
 مسیحی در قرن اول زمامداری عباسیان، ترجمه وحید صفری، هفت
 آسمان، ش ۳۴، سال نهم، تابستان ۱۳۸۶، ص ۷۳-۱۲۸؛ هارالد
 موتسکی، *تاریخ گذاری تفسیر موسوم به ابن عباس: چند نکته*
 تکمیلی، ترجمه مرتضی کریمی نیا، علوم حدیث، ش ۴۲، سال
 یازدهم، زمستان ۱۳۸۵، ص ۳۱-۴۸ و *جمع و تدین قرآن: بازنگری*
 در دیدگاه های غربی در پرتو تحولات جدید روش شناختی، هفت
 آسمان، ش ۳۲، سال هشتم، زمستان ۱۳۸۵، ص ۱۵۵-۱۹۶. البته
 در فهرست مطالب کتاب سیره پژوهی در غرب (ص ۶) به خطا مقاله
 <

است، به طوری که تقریباً هیچ ملاکی در مقایسه متن روایات
 وجود نداشته است و تحلیل اسناد روایات نیز با وجود اندک
 پیشرفت هایی که در یکی دو دهه اخیر در آن صورت گرفته است
 به ندرت در باب روایات سیره به کار گرفته شده است، افزون بر
 اینکه شکاکیت غربیان در اعتبار منابع اسلامی برآمده از مطالعات
 در باب روایات فقهی بوده است و تعمیم آن به همه اقسام روایات
 همچنان محل بحث و مناقشه است، مهم تر از همه اینکه
 کتاب هایی که تاکنون درباره سیره و تاریخ زندگی پیامبر تألیف
 شده اند، دامنه محدودی از منابع را که صرفاً در قرن سوم ق
 تدوین یافته اند، دربر می گیرند بی آنکه روایات موجود در این
 منابع به گونه ای روشمند بررسی و با روایات کهن تر مقایسه شده
 باشند، بر اینها بایست شماری از منابع تازه باب را- از نوع کهن
 یا متأخر که در دهه های اخیر منتشر شده و به تازگی در دسترس
 محققان قرار گرفته- افزود که می توانند مطالعه و تحقیق در باب
 روایات سیره نبوی را قوت بخشیده و چه بسا بر پاره ای نقاط
 مبهم در اعتبار منابع سیره پرتوهای تازه افکنند.^۸

درباره کتاب سیره پژوهی در غرب

کتاب سیره پژوهی در غرب گزیده ای از آخرین و مهم ترین
 مقالات در زمینه سیره پژوهی، حدیث پژوهی و شناخت تاریخ
 صدر اسلام در میان غربیان است. ظاهراً معیار ویراستار کتاب
 در گزینش نوزده مقاله از میان انبوه مقالات و کتاب های تألیفی
 در این حوزه، این بوده است که گرایش های اصلی و رایج در
 سیره پژوهی غربی نمایانده شوند که بالطبع مشتمل بر عنوان ها و
 موضوع های متنوعی اند. در سال های اخیر تقریباً با انگیزه ای
 مشابه دو کتاب منتشر شده که مشتمل بر مهم ترین مقالات منتشر
 شده در باب سیره پژوهی در غرب اند؛ یکی زندگانی محمد به
 سرپرستاری آری رُبین^۹ و دیگر سیره نگاری پیامبر: معضل
 منابع به سرپرستاری هارالد موتسکی^{۱۰} که در هر دو مجموعه
 مقالاتی در باب سیره چاپ شده است. ^{۱۱} هفت مقاله^{۱۲} از
 مجموعه مقالات کتاب سیره پژوهی در غرب به درستی از این دو
 کتاب اخذ شده اند، چه این دو کتاب خود عصاره ای از آخرین و
 اثر گذارترین پژوهش های غربی اند.

سیره پژوهی در غرب از دو بخش فارسی و لاتین تشکیل
 شده است؛ در بخش نخست (از راست به چپ) تلخیص (و در
 مواردی ترجمه کامل)^{۱۳} مقالات آمده و در بخش دوم (از چپ به
 راست) اصل انگلیسی مقالات بدون تغییر در حروف چینی و
 صفحه بندی هست شده است. مشابه این ساختار دو بخشی که
 ظاهراً در نشر داخلی چندان رایج نیست، پیشتر در مجموعه ای

نتایج پژوهش‌های انجام یافته پیشین شیوه خاصی برای تحلیل اسانید ابداع کرده و تعدادی درخور توجهی از روایات را بدین شیوه سنجیده است.^{۱۹} از نگاه وی هر تلاشی برای بازسازی حوادث رخ داده در سده‌های نخست اسلامی (یعنی قرن اول و دوم)

قضا سرور استار کتاب حاضر سرور استاری یکی از مجلدات آن (درباره قرآن پژوهی در غرب) را به عهده داشته است.^{۱۴}

ظاهراً در کتاب حاضر رویه ثابتی در تلخیص مقالات رعایت نشده است، چه سلیقه متفاوت مترجمان در آن نمودار است، چنان که تلخیص برخی مقالات به معرفی بسیار کوتاه تقلیل یافته^{۱۵} و در مواردی هدف اصلی نویسنده مقاله - دست کم از نظر نگارنده این سطور - در متن تلخیص شده نادیده گرفته شده است،^{۱۶} همچنین الگوی تلخیص مقالات نیز یکسان نیست؛ در بعضی مقالات گزارش از زبان مترجم (یا به عبارت بهتر تلخیص کننده) درباره محتوای مقاله آمده و در برخی دیگر تنها متن اصلی تلخیص شده، در حالی که گوینده اول شخص در متن همچنان مؤلف مقاله است.

شاید مهم ترین فایده چنین آثاری همان طور که در مقدمه کتاب حاضر نیز به آن اشاره شده است، این است که گلچینی از آخرین مقالات و پژوهش‌های اسلام شناسان غربی را در اختیار محققان حوزه و دانشگاه قرار می‌دهد که بسا سخت به منابع اصلی آن دسترسی دارند، به علاوه با ارائه گزارشی کلی از محتوا و مضمون مقالات انتخاب را برای خوانندگان ساده تر می‌سازد؛ از این روی می‌توان انتظار داشت انتشار چنین کتاب‌هایی همواره با استقبال جامعه پژوهشی مواجه شود و البته بدیهی است که این قبیل آثار هیچ مخاطب عامی را مدنظر قرار ندهد و نشر این مطالب به هیچ روی به منزله صحه گذاشتن بر تمامی محتوای آنها نیست.^{۱۷}

روش‌های ارزیابی و تاریخ‌گذاری منابع و روایات اسلامی

به نظر می‌رسد بیشترین بهره‌ای که اهل تحقیق از مطالعه این کتاب و به طور کلی مطالعات اسلام شناسان غربی خواهند برد، آشنایی با روش‌ها و رهیافت‌های جدید علمی است که غالباً در محافل دانشگاهی و حوزوی ناشناخته مانده است. نمونه‌ای از این دست روش‌ها تحلیل سندی روایات اسلامی است که در پاره‌ای از پژوهش‌های اخیر غربی به آن توجه شده است. پیشینه این روش به تحقیقات یوزف ساخت درباره روایات فقهی باز می‌گردد، ولی پیش‌تاز استفاده از این روی مستشرق هلندی «خوتیر یئبل»^{۱۸} است که علاوه بر اصلاحات نظری و روش شناختی در سطح گسترده‌ای آن را به کار گرفته است. به نظر او اسانید روایات حاوی اطلاعات ارزشمندی است که غالباً حدیث پژوهان غربی به آن‌ها بی توجه بوده‌اند. وی با بهره‌گیری از

پانزدهم ترجمه و تلخیص و مقاله شانزدهم ترجمه ذکر شده که برعکس است (قس همان، ص ۱۰ که صحیح آن آمده است). همچنین ترجمه کامل تری از مقاله شماره ۱۲ که صورت تلخیص شده آن در این کتاب آمده، با مشخصات زیر منتشر شده است: اندریاس گورکه، «روایت تاریخی حدیبیه: پژوهشی درباره گزارش عروه بن زبیر»، ترجمه سیدعلی آقایی، در ناسه تاریخ پژوهان، ش ۸-۹، سال دوم و سوم، زمستان ۱۳۸۵ و بهار ۱۳۸۶، ص ۲۶۰-۲۹۶. مقاله شماره ۱۸ نیز پیشتر چاپ شده است، نک: ماهر جوار، «سیره اهل الکساء: نخستین منابع شیعی درباره زندگی پیامبر»، هفت آسمان، ش ۳۲، سال هشتم، زمستان ۱۳۸۵، ص ۱۹۷-۲۳۸.

۱۴. بولتن مرجع، مدیریت مطالعات اسلامی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، تهران: فلسفه فقه (ج ۱)، قرآن پژوهی (ج ۲)، دین و اخلاق (ج ۳)، گزیده مقالات و متون درباره اسلامی و دنیای معاصر (ج ۴) و ۵، گزیده مقالات و متون درباره مطالعات قرآنی در غرب (ج ۶).

۱۵. برای نمونه مقالات شماره ۳ و ۴.

۱۶. برای نمونه مقاله شماره ۱۷؛ بخش تحلیل متن (در ۴۵ صفحه لاتین) به قدری مختصر شده (در ۴ صفحه فارسی) که لب کلام مؤلف یعنی چگونگی ترکیب تحلیل متنی و سندی برای خواننده در ابهام می‌ماند، در حالی که متسکی در مقالات دیگر خود بارها به این مقاله و مقالات مشابه دقیقاً از منظر روش شناختی ارجاع داده است، برای نمونه رجوع کنید به:

H. Motzki (ed), *Hadith: Origins and Developments*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2004, Introduction.

ترجمه فارسی: مرتضی کریمی نیا، «حدیث پژوهی در غرب: مقدمه‌ای در باب خاستگاه و تطور حدیث»، علوم حدیث، ش ۳۷-۳۸، پاییز و زمستان ۱۳۸۴، ص ۲-۳۱؛ نیز:

id., "Dating Muslim Traditions: A Survey", *Arabica* 52ii (2005), 204-53.

۱۷. بر این مطلب در پیشگفتار سرور استار این مجموعه تأکید شده است و احتمالاً به همین سبب است که تنها به صورت تلخیص شده با ترجمه کامل مقالات بدون نقد و تحلیل محتوایی آنها بسنده شده است، به جز دو مقاله شماره ۹ و ۱۰ که در پایان ترجمه و تلخیص مقاله‌ها، نکاتی - نه چندان درخور که بعضاً خود محل تردید و ابهام‌اند - در نقد محتوای مقالات آمده است.

18. Gautier A. Juynboll.

۱۹. اخیراً کتابی از او منتشر شده که حاوی انبوه مطالعات و بررسی‌های این چنینی درباره روایات اسلامی است، مشخصات کتاب شناختی آن به قرار زیر است:

G.H.A. Juynboll, *Encyclopaedia of Canonical Hadith*, Leiden: E.J.Brill, 2007.

کشف حلقه مشترک ۳. مقایسه متن های گوناگون نسخه های مختلف روایت برای تعیین موارد تشابه و اختلاف با توجه به ساختار و واژه های به کار رفته در آنها؛ ۴. مقایسه نتایج تحلیل اسناد و تحلیل متن با یکدیگر و آشکار شدن تاریخ تقریبی از نخستین مراحل انتشار عمومی روایت و نیز روشن شدن متقدم ترین ناقل روایت و کسانی که در جریان نقل متن آن را تغییر داده اند.

مؤلفان پنج مقاله از کتاب حاضر^{۲۵} برای مقصود پیش گفته از این روش بهره گرفته اند. اندریاس گرکه^{۲۶} و گرگور شوئلر^{۲۷} کوشیده اند با بهره گیری از این روش در زمینه روایات سیره منتسب به عروۀ بن زبیر (۲۳- ۹۳ ق) درستی این انتساب را درباره دو نمونه از وقایع سیره نبوی (صلح حدیبیه و هجرت) در منابع اسلامی ثابت کنند. هارالد موتسکی نیز با الگوی مشابهی روایات جمع و تدوین قرآن و یکی از گزارش های مغازی را بررسی کرده است. موتسکی در مقاله «جمع و تدوین قرآن» پس از طرح دیدگاه های مختلف در میان اسلام شناسان غربی درباره موضوع جمع قرآن به کمک روش تحلیل اسناد-متنی روایات تاریخی این دیدگاه ها را در مقابل دیدگاه رایج اسلامی محک می زند و نهایتاً چنین نتیجه گیری می کند که با وجود جعل و تحریف در برخی روایات جمع قرآن بایست پذیرفت که اخبار و گزارش های مسلمانان نسبت به زمانی که محققان غربی تاکنون برای آنها فرض کرده اند، بسیار قدیمی تر و به زمان وقایع

بدون استخراج افشرد اطلاعات تاریخی موجود در اسانید کاری ناتمام محسوب می شود و تازمانی که نقش روایان موجود در اسانید روایت در جعل، عبارت سازی، داستان پردازی، گزینش یا صرفاً نقل متون مستند به این اسانید بررسی نشود، فهرست برداری ساده اسانید نه تنها نتیجه ای در بر ندارد، بلکه فقط به آشفتگی موضوع می انجامد.

در مقاله «جامعه نخستین اسلامی: درآمدی به اصطلاح شناسی حدیثی خوئیرینبل»^{۲۸} نخست روش شناسی خاص وی در تحلیل اسانید احادیث و اخبار تبیین شده و آن گاه نحوه اعمال آن در مجموعه ای از اخبار تاریخی درباره وقایع صدر اسلام به اجمال آمده است.^{۲۱}

تحلیل سندی-متنی روایت اسلامی از دیگر روش هایی است که به تازگی در حدیث پژوهی غربی مورد توجه و اقبال واقع شده است.^{۲۲} برخی از محققان در مقابل دیدگاه شکاکانه گلدتسیهر و ساخت به روایات جستجوی معیاری برای تمایز روایات اصیل و معمول به این شیوه روی آورده اند، روشی که سال ها پیش از سوی کرامرز^{۲۳} و فان اس^{۲۴} به کار گرفته شد، اما مدتی مغفول ماند تا اینکه یک دهه بعد موتسکی، شوئلر و گرکه آن را مجدداً پی گرفتند. این روش پیوستگی احادیث با رجالی که در سند حدیث بازتاب یافته و متن حدیث می آزماید و بر مبنای آن می توان دریافت که آیا روایات یا روایات مورد نظر در سده نخست ق هم نقل می شده است یا نه. البته اینکه آن روایت از پیامبر صادر شده یا شخص دیگر از دسترس این روش خارج است.

در تحلیل ترکیبی اسناد و متن با مقایسه متون و اسانید نسخه های مختلف یک روایت در جوامع حدیثی موجود تاریخ نقل آن روایت ردیابی می شود. این روش تحلیلی مبتنی بر چند فرض است: اول، گوناگونی های یک روایت در جوامع مختلف نتیجه فرایند نقل روایت است و غالباً یک متن اصیل وجود داشته که متن های مختلف دیگر از آن مشتق شده اند؛ دوم، اسانید روایات مختلف مسیر های واقعی نقل روایت را منعکس می سازد، چنان که زنجیره های مختلف روایان حدیث غالباً به یک شخص (حلقه مشترک) باز می گردد؛ سوم، شباهت های متنی که با حلقه مشترک در اسناد متناظر است نمونه های محتمل برای نقل واقعی و اصیل روایت اند. بنابراین روش تحلیل اسناد-متن شامل مراحل زیر است:

۱. گردآوری همه نسخه های مختلف اسناد؛ ۲. ترسیم طرُق نقل در شبکه اسناد برای مشخص شدن طبقات مختلف روایان و

۲۰. سیبوه پژوهی در غرب، ص ۱۶۱-۱۷۴.

۲۱. برای آشنایی بیشتر با روش شناسی وی. ر. ک: سید علی آقایی، «تاریخ گذاری روایات بر مبنای تحلیل اسناد: نقد و بررسی روش شناسی خوئیرینبل»، علوم حدیث، ش ۴۱، سال یازدهم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۱۴۵-۱۶۸.

22. Isnad-Cum-Matn Analysis.

23. Johannes H. Kramers.

24. Josef van Ess.

۲۵. این مقالات عبارت اند از: اندریاس گرکه، «روایت تاریخی حدیبیه: پژوهشی درباره گزارش عروۀ بن زبیر» (سیبوه پژوهی در غرب، ص ۱۴۱-۱۵۴)؛ اندریاس گرکه و گرگور شوئلر، «بازسازی نخستین متون سیره: هجرت در اخبار عروۀ بن زبیر» (همان، ص ۱۵۵-۱۶۰)؛ هارالد موتسکی، «جمع و تدوین قرآن: بازنگری دیدگاه های غربی در پرتو تحولات جدید روش شناختی» (همان، ص ۱۸۵-۲۲۲) و «مقتل ابن ابی الحقیق بر اساس اصالت و اعتبار برخی گزارش های مغازی» (همان، ص ۲۳۹-۲۵۲).

26. Andreas Gorke.

27. Gregor Schoeler.

۲۸. سیبوه پژوهی در غرب، ص ۲۲۳-۲۳۸.

ادعاشده نزدیک ترند.

اما این روش های جدید یکسره مقبول همه پژوهشگران غربی واقع نشده و کسانی در صحت و اعتبار نتایج حاصل از این روش ها تردید کرده اند، از جمله اینان مایکل کوک است که در مطالعات مختلف خود تردیدهای خویش را درباره این روش ابراز داشته اند. یکی از مقالات «تاریخ گذاری روایات آخرالزمان»^{۲۸} است که در آن کوشیده با انتخاب دسته ای از روایات (آخرالزمان) که می توان آنها را بر پایه شواهد و ادله درونی تاریخ گذاری کرد، درستی نتایج حاصل از تاریخ گذاری بر مبنای تحلیل های اسنادی را محک بزند و نهایتاً به این نتیجه رسیده است که در هیچ یک از موارد تاریخ گذاری بر پایه شواهد درونی روایات با تاریخ گذاری مبتنی بر تحلیل های اسنادی مطابقت ندارد. در پایان مقاله وی با لحنی کنایه آمیز اظهار می دارد که این روش ها صرفاً در مواردی به کار می آیند که تاریخ گذاری بر اساس شواهد درونی در آنها چندان ممکن نیست.

دیگر روش ها و رویکردها در مطالعات سیره

مقاله «تاریخ و سنت مقدّس: زندگینامه دشوار محمد(ص)^{۲۹} اثر ژاکلین شابی^{۳۰} نیز حاوی ملاحظات ارزنده ای در باب مسائل و مشکلات تحقیق تاریخی درباره حیات پیامبر اسلام است. به عقیده او باید از نظر روش شناختی میان آنچه به راستی تاریخ است و آنچه سنت منقول و مقدّس است، تفکیک کرد؛ از این روی در قرآن به عنوان منبعی تاریخی برای بازنمایی وقایع صدر اسلام خصوصاً دوران مکی تردید دارد و معتقد است باید نخست فضا و محیطی که قرآن در آن شکل گرفته، بازسازی کرد و به کمک آن معانی واژگان و آیات قرآنی را دریافت، در این صورت می توان چهره تاریخی پیامبر را از تصاویر و داستان های غیرتاریخی و مقدّس که پیرامون او شکل گرفته، تمایز داد.

در مقاله «جستجوی محمد(ص) تاریخی»^{۳۱} از ادوارد پیترز^{۳۲} نیز همین موضوع از زاویه ای دیگر تحلیل شده است. پیترز در این مقاله کوشیده است نشان دهد چه اندازه می توان بر مبنای ابزارها و روش های انتقادی که مورخان غربی برای ترسیم تصویری موجه و معتبر از عیسی ناصری و زندگی او به کار گرفته اند، تصویر متناظری از محمد(ص) ترسیم کرد. بدین منظور وی با احصای منابع موجود و بررسی ویژگی های آنها امکان به کارگیری روش های انتقادی مطالعات مسیحی درباره منابع اسلامی را تحلیل می کند و در ضمن هر بررسی و تحلیل

گزارشی نقادانه از نتایج پژوهش ها و نظریه پردازی های مرتبط خاورشناسان ارائه می دهد؛ بنابراین می توان این مقاله را منبع شناسی تحلیل منابع موردنیاز برای مطالعه تاریخ صدر اسلام و کتاب شناسی نقادانه تألیفات مرتبط با این زمینه دانست که با نشان دادن فرصت ها و محدودیت های موجود در این مسیر دورنمایی واقع بینانه از پژوهش های تاریخی شمربخش فراروی محققان در باب سیره پیامبر، بستر اجتماعی حیات وی و فراتر از آن خاستگاه(های) اسلام به تصویر می کشد.

روشن است مقالات فوق علاوه بر فوائد روش شناختی از نظر محتوا و مضمون نیز حاوی اطلاعاتی ارزشمندند، همچنان که سایر مقاله های این مجموعه. گرچه در متن مقالات - و به تبع آن در ترجمه و تلخیص آنها - به روشی بر روش پژوهشی اتخاذ شده در مقالات تصریح نشده، اما یکسره خالی از فوائد روش شناختی نیستند و می توان از مقدمات و نتایج مقاله ها روش حاکم بر آن را استنباط کرد و به عنوان الگو در موارد مشابه به کار گرفت. مطلب اول به ویژه درباره مقاله «جمع و تدوین قرآن» موتسکی صادق است که علاوه بر مرور اجمالی بر مسئله جمع و تدوین قرآن در میان دانشمندان مسلمان و محققان غربی با بهره گیری از دستاوردهای روش شناختی نوین ملاحظاتی اساسی درباره دیدگاه های غربیان در این موضوع طرح کرده است.

درباره منابع مطالعات سیره

یکی دیگر از مسائل مهم در سیره پژوهی غربی بحث و بررسی منابع و ارزیابی میزان اعتبار گزارش های موجود در این منابع است که این موضوع در مقاله نخست این کتاب از آری رُبین^{۳۳}

۲۹. همان، ص ۱۱۷-۱۲۸.

30. Jaqueline Chabbi.

۳۱. سیره پژوهی در غرب، ص ۱۷۵-۱۸۴.

32. F.E.Peters.

۳۳. نک: پانوشت ۸.

۳۴. سیره ابن اسحاق را اردیناند وستنفلد (Wustenfled) در فاصله سال های ۱۸۵۸ - ۱۸۶۰ در گوتینگن آلمان به چاپ رسانید و سپس آلفرد گیلوم (A. Guillaume) ترجمه ای انگلیسی از آن همراه با اضافاتی منتشر کرد. طبقات ابن سعد نیز در نه جلد در میانه سال های ۱۹۰۵ - ۱۹۴۰ در لایدن هلند به چاپ رسید. پیش از این تاریخ طبری را میخائیل یوهان دخویه (M.J.De Goeje) و دیگران در پانزده جلد در همان جا (۱۸۷۹ - ۱۹۰۱) منتشر کرده بود و سرانجام مغازی و افندی به همت مارسدن جونز (Marsedn Jones) در سه جلد در لندن (۱۹۶۶) چاپ شد.

نیز در این زمره قرار می‌گیرد.

اگرچه درباره منابع اصلی و کهن در باب سیره نبوی مطالعات دقیق و مقبولی از سوی غربیان صورت گرفته، اما سنت سیره و مغازی شیعی اعم از زیدی، اسماعیلی و امامی چندان مورد توجه نبوده است. این امر تا حدی معلول این واقعیت است که آثار شیعی کهن در دسترس نبوده یا همچنان در قالب نسخ خطی باقی مانده‌اند و تألیفات بعدی بر جای مانده نیز به معنای دقیق کلمه به سیره و مغازی نمی‌پردازند. ماهر جرّار در مقاله «سیره اهل الکساء: نخستین منابع شیعی درباره زندگی نامه پیامبر»^{۳۳} به مسئله منابع سیره در سنت روایی شیعه امامی پرداخته است. به نظر وی منابع سیره شیعی سه دسته‌اند: دسته نخست جوامع روایی اولیه که غالباً حاوی روایات فقهی‌اند و برخلاف مصنفات سنی فصلی خاصی ناظر به تاریخ یا مغازی ندارند، هرچند روایات مجزایی را شامل می‌شوند که ابعادی از زندگی پیامبر را ترسیم می‌کنند؛ گروه دوم منابع را آثار تفسیری تشکیل می‌دهند

35. Frants Buhl, *Das leben Muhammads*, trans. Hans H.Schaeder (repr.Heidelberg, 1961), 368 - 370.

36. Rudolf Sellheim, "Prophet, Chalif und Geschichte", *Oriens* 18-19 (1965-66), 85-88.

37. Miklos Muranyi, "Ibn Ishaq's *Kitab al-maqazi* in der *riwaya* von yunus b. Bukayr", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 14 (1991), 214-75.

38. Josef Horowitz, "The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors", *Islamic Cultur* 1 (1927), 353-59, 2 (1928), 22-50, 164-82, 495-526.

39. Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, I (Leiden, 1967), 275-302.

40. A.A Duri, *The Rise Of Historical Writing Among The Arabs*, Ed. And. Trans. Iawrence I.Conrad (Princeton, 1983), 75-135

۴۱. برای نمونه مقاله‌های شماره ۱۱، ۱۲ و ۱۷ از همین کتاب؛ نیز کوشش سلوی مرسی طاهر در کتاب *بدايات الكتابة التاريخية عند العرب: أول سيرة في الاسلام، عروة بن الزبير، (بيروت، ۱۹۹۵)*.

42. G.D.newby, *The Making of the last prophet: a Reconstruction of Earliest Biography of Mohammad*, Carolina: South Carolina, 1989.

همچنین برای مروری انتقادی بر روش بازسازی متن کتاب ابن اسحاق و پاره‌ای ملاحظات روش شناختی در این باره نگاه کنید به:

Lawrence I.Conrad "Reconstruction Lost Texts: Some Methodological Issues", *Journal of the American Oriental Socly*, 113:2 (1993), 258-263.

۴۳. سیره پژوهی در غرب، ص ۲۵۳-۲۶۶.

بررسی شده است. همان طور که پیشتر اشاره شد، نخستین مطالعات و پژوهش‌های خاورشناسان در باب حیات پیامبر مبتنی بر منابع اسلامی بوده است، به ویژه در دهه‌های پایانی قرن نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم که برخی نسخ مخطوط منابع قدیم سیره و تاریخ اسلامی کشف و با ویرایش و تصحیح غربیان منتشر شد. بنابراین در طول قرن بیستم چهار منبع اصلی از میان تواریخ و سیره نگاری‌های اسلامی در دسترس پژوهشگران غربی قرار گرفت که عبارت بودند از: مغازی واقدی، سیره ابن اسحاق (ابن هشام)، طبقات ابن سعد، و تاریخ طبری. ^{۳۴} بدین ترتیب در طول قرن بیستم مراجع اصلی غربیان در شناخت سیره نبوی علاوه بر قرآن کریم و برخی از صحاح سته این چهار کتاب بوده‌اند. کهن‌ترین این منابع اثر ابن اسحاق است که در سه بخش «المبتداه، المبعث و المغازی» اخبار موجود در زندگی پیامبر را گرد آورده است. البته روایات تدوین شده ابن اسحاق در چند تحریر به روایت شاگردانش باقی مانده که مشهورترین آنها صورت تهذیب شده عبدالملک بن هشام است و در دسترس می‌باشد. کسانی چون فرانتس بوهل در مقدمه آلمانی ترجمه سیره ابن اسحاق، ^{۳۵} رودلف زلهایم در مقاله «پیامبر، خلیفه و تاریخ»^{۳۶} و میکولوس مورانی در تک نگاری خود^{۳۷} در این باره آن را بررسی کرده‌اند.

متونی که قبل از تلاش ابن اسحاق در تدوین سیره در منابع اسلامی به آنها اشاره شد، به نحو مستقل باقی نمانده و تنها گاه نقل قول‌هایی در منابع متأخر از آنها به جای مانده است. در میان تحقیقات جدید، یوزف هورویس، ^{۳۸} فواد سزگین، ^{۳۹} عبدالعزیز دوری ^{۴۰} به تحقیق درباره سیره نگاران پرداخته‌اند و به تفصیل از جریان تدوین سیره نگاری و نقل قول‌های موجود از آنها اشاره کرده‌اند، حتی تلاش‌هایی برای بازسازی برخی متون کهن سیره نیز انجام گرفته است. نخستین گام‌ها در بازسازی متون سیره مبتنی بر گردآوری روایاتی بوده که در منابع به مأخذ آنها تصریح شده است. اما امروزه در پی تلاش‌های متعدد در شناخت ماهیت تدوین در قرن اول و دوم و نیز ماهیت و کارکرد اسناد سعی می‌شود متون سیره و حتی تحریرهای مختلف آن بازسازی شوند. از جمله کارهای انجام یافته در بازسازی متون سیره قبل از ابن اسحاق تلاش‌هایی است که به منظور بازسازی سیره عروة بن زبیر، یکی از مهم‌ترین چهره‌های گردآورنده روایات سیره، صورت گرفته است. ^{۴۱} تک نگاری «گوردن دارنل نیوی» در بازسازی بخش «مبتداه» سیره ابن اسحاق^{۴۲}

که در این بین تفسیر علی بن ابراهیم قمی (متوفی بعد از ۳۰۷) اهمیت فوق العاده‌ای دارد؛ گروه سوم آثاری درباره زندگی دوازده امام است که سرشتی مدح آمیز دارند، ولی مقدار معتناهی از مطالب مأخوذ از نوع سیره و مغازی را شامل می‌شوند. به علاوه بحار الانوار اثر دائرة المعارفی مجلسی (متوفی ۱۱۱۱) برای مطالعه سنت شیعی منبعی حیاتی است و گنجینه‌ای از روایات و مطالب اولیه را از آثار کهن در خود جای داده است. ماهر جرّار بر آن است تا با استفاده از منابع فوق منابع اولیه‌ای را که مأخذ مطالب آنها بوده‌اند، بازسازی کند. بدین منظور وی با ردیابی داده‌های موجود در منابع و مجموعه‌های رجالی نقل‌های منسوب به یکی از مؤلفان متقدم یعنی ابان بن عثمان احمر را جدا کرده و به این نحو می‌کوشد نقادانه با اخبارش مواجه شود، منابع را بررسی کرده و این مطالب را با مطالب مؤلفان مشهور اولیه نظیر ابن اسحاق و واقفی مقایسه کند، در نهایت نیز به مطالبی پرداخته که مورد استفاده مفسر امامی، علی بن ابراهیم قمی بوده است.

مسئله دیگر مطالب موجود در منابع غیر اسلامی در باب سیره نبوی است. بخش عمده این مطالب در قالب دفاعیه‌های یهودی یا مسیحی به زبان‌های عربی، عبری، سریانی و غیر آن یافت می‌شود. سیدنی گریفیت در مقاله «حضرت محمد (ص): کتاب مقدس و پیام او بر اساس دفاعیات عربی و سریانی مسیحی در قرن اول زمامداری عباسیان»^{۴۴} به تفصیل به این موضوع پرداخته است.^{۴۵}

سایر مقالات در کتاب سیره پژوهی در غرب را می‌توان از نظر موضوع به صورت زیر طبقه‌بندی کرد.^{۴۶} این طبقه‌بندی روشن می‌سازد که سرویاستار تا چه حد در تحقق مقصود خود یعنی بازنمایی گرایش‌های اصلی و رایج در سیره پژوهی در غرب توفیق داشته و چه کاستی‌هایی به جای مانده است:

۱. جزیره العرب پیش از اسلام: مقاله «اعتقاد به خدای برتر در مکه پیش از اسلام» نوشته ویلیام منتگمیری وات و مقاله «ناپدید شدن و کشف دوباره زمزم و چاه کعبه» از جرالد هاوتینگ.^{۴۷} البته در این حوزه تحقیقات گسترده‌ای صورت گرفته که موضوعات متنوعی را شامل می‌شوند، از مسئله شرایط سیاسی-اجتماعی منطقه جزیره العرب و رابطه آن با حکومت ساسانی و روم گرفته تا اعتقادات و باورهای رایج در آن منطقه پیش از ظهور اسلام. بنابراین دو مقاله گزینش شده از میان انبوه مقالات در این

حوزه، نه از لحاظ موضوعی و نه از حیث روش شناختی نماینده این ادبیات وسیع پژوهشی نخواهند بود.^{۴۸}

۲. وقایع و موضوعات دوران حیات پیامبر: مقاله «نکاتی درباره قانون نامه‌های مدینه» از ر. ب. سرجینت، «آیا پیش از هجرت قریش با انصار عهد و پیمان بسته بودند» از مایکل کلر، «مخبران یهودی و مسیحی محمد: بازخوانی موضوع بررسی شده توسط آلویز اشپرنگر و تئودور نلندکه» از ژاکلین شابی، «روایت تاریخی حدیبیه؛ پژوهشی درباره گزارش عروة بن زبیر» از اندریاس گرکه، «بازسازی نخستین متون سیره: هجرت در اخبار عروة زبیر» از اندریاس گرکه و گرگور شوئرلر، «جامعه نخستین اسلامی: درآمدی به اصطلاح شناسی حدیثی خوتیر یئبل» از خوتیر یئبل و «مقتل ابن ابی الحقیق بر اساس اصالت و اعتبار برخی گزارش‌های مغازی»^{۴۹} از هارالد موتسکی.

روشن است که بیشتر آثار و تألیفات غربی درباره سیره نبوی در این بخش قرار می‌گیرند. همچنین با نگاه اجمالی به عناوین مقالات فوق در می‌یابیم که آنچه در این کتاب گزینش شده، تنها بخشی ناچیز از وقایع حیات پیامبر را پوشش می‌دهند و البته ناگفته پیداست که این کتاب در مقام پرداختن به همه جوانب و زوایای زندگی پیامبر نیست، بلکه در پی شناسایی الگوها و روش‌های تازه پژوهشی است که در این مقالات به کار گرفته شده‌اند، هر چند ممکن است بتوان عنوان‌ها و موضوعات

۴۴. سیره پژوهی در غرب، ص ۲۷-۷۴.

۴۵. برای فهرستی از این دست پژوهش‌ها نگاه کنید به:

Uri Rubin, "Introduction: The prophet Muhammad and the Islamic Sources", in *The Life of Muhammad*, ed. Uri Rubin, pp. Xv, note 14.

۴۶. شایسته بود که ویراستار خود مقالات را از حیث موضوع یا روش رهیافت پژوهشی طبقه‌بندی می‌کرد کاری که در مجموعه مقالات مشابه متداول است. این کار دست کم برای خواننده این فائده را دارد که با بهره‌گیری از طبقه‌بندی آسان‌تر به موضوع مورد نظر خویش دست می‌یابد.

۴۷. سیره پژوهی در غرب، ص ۷۷-۷۸ و ۷۹-۸۶.

۴۸. برای مجموعه مقالات در زمینه اعراب و جزیره العرب در آستانه ظهور اسلام رجوع کنید به:

F.E.Peters (ed), *The Arabs And Arabia on the Eve of Islam*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 1999.

که مقاله وات از همین مجموعه اخذ شده است.

۴۹. سیره پژوهی در غرب، ص ۷۵-۷۶، ۸۷، ۹۰، ۱۲۹-۱۴۰، ۱۴۱-۱۵۴، ۱۵۵-۱۶۰، ۱۶۱-۱۷۴ و ۲۳۹-۲۵۲.

مطالعات نیز نکته‌هایی تبیین می‌شوند که می‌تواند از ابهاماتی درباره سیره پیامبر پرده بردارد یا به طرح نظریه‌ای عام‌تر درباره سده‌های نخست بینجامد، نظیر مطالعات کسانی چون ایگناتس گلدتسیهر، یوزف شاخت و جان ونزبرو که می‌توان در این دسته گنجانده و البته روشن است که نتایج حاصل از تحقیقات آنان کلی تاریخ اسلام در سده‌های نخست به ویژه تاریخ حیات پیامبر را تحت الشعاع قرار می‌دهد.

۵۰. مجموعه مقالات وی در سه مجلد از سوی انتشارات آشگیت منتشر شده است که مشخصات آنها به قرار زیر است:

M.J. Kister, *Studies in Jahiliyya and Early Islam*, 1980, id, *Society and Religion from jahiliyya to Islam*, 1990, id, *Concepts and Ideas the Dawn of Islam*, 1997.

۵۱. مجموعه مقالات او با مشخصات زیر در اختیار است:

Norman Calder, *Interpretation and Jurisprudence in Medieval Islam*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2006.

52. Lawrence I. Conrad.

۵۳. حتی مناسب بود در ابتدای مقالات توصیفی اجمالی درباره سابقه علمی و پژوهشی مؤلفان و نیز فهرستی از آثار مهم ایشان در زمینه سیره پژوهی ارائه می‌شد، همان‌طور که تنها درباره هارالد موتسکی دو بار (در مقاله شماره ۱۵ و ۱۷، هر چند دومی به اختصار) آمده است.

۵۴. سیره پژوهی در غرب، ص ۹۹-۱۱۶ و ۱۸۵-۲۲۲.

۵۵. انتشار دائرةالمعارف پنج جلدی قرآن به سرپرستاری مک اولیف بهترین شاهد بر این مدعاست که مشخصات کتاب شناختی آن به قرار زیر است:

Jane Dammen McAuliffe, *Encyclopaedia of Qur'an*, Leiden: E. J. Brill, 5 Volumes + Index Volum, 2001-6.

۵۶. برای نمونه می‌توان به اندرو رپین (Andrew Rippin) و پژوهش‌های وی اشاره کرد؛ برای مجموعه مقالات وی رجوع کنید به:

A Rippin, *The Qur'an and its Interpretative Tradition*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2001.

۵۷. نمونه خوبی از این موارد مقاله زیر است:

A. Rippin, "Muhammad in the Qur'an: Reading Scripture in the 21st Century", in Harald Motzki (ed.), *The Bibliography of Muhammad: The Issue of the Sources*, 298-309.

۵۸. برای نمونه:

Marco Scholler, "Sira and Tafsir: Muhammad al-kalbi on the Jews of Medina", in Harald Motzki (ed.), *The Bibliography of Mu*.

۵۹. سیره پژوهی در غرب، ص ۹۱-۹۸ و ۲۶۷-۲۷۲.

دیگری یافت که علاوه بر تأمین مقصود اخیر از حیث موضوعی نیز برای خوانندگان حاروی نکته‌ها و یافته‌های جالب توجهی باشند. به علاوه در این کتاب از برخی از محققان و شرق‌شناسان برجسته نظیر مناخیم یعقوب قسطنطی، ثرمن کالدر^{۵۱}، لورنس کتراد^{۵۲} هیچ مقاله‌ای نیامده است، در حالی که یکی از اهداف مهم در تألیف این قبیل کتاب‌ها شناساندن چهره‌های شاخص پژوهشگر در حوزه خاورشناسی و اسلام‌شناسی است.^{۵۳}

۳. قرآن و تفسیر: شامل دو مقاله از هارالد موتسکی، «تاریخ‌گذاری تفسیر منسوب به ابن عباس: چند نکته تکمیلی»، «جمع و تدوین قرآن: بازنگری دیدگاه‌های غربی در پرتو تحولات جدید روش شناختی».^{۵۴}

امروزه قرآن پژوهی خود یکی از زمینه‌های مطالعاتی دامنه‌دار و مستقل در حوزه اسلام‌شناسی غربی محسوب می‌شود^{۵۵} تا جایی که برخی پژوهشگران غربی عمده‌تأ مطالعات خود را در این زمینه متمرکز کرده‌اند.^{۵۶} برخی از این دست پژوهش‌ها مستقیماً با مباحث سیره‌شناسی پیامبر و تاریخ صدر اسلام پیوند می‌خورند، نظیر بحث و مناقشاتی که از دیرباز در میان مستشرقان درباره تاریخ جمع و تدوین قرآن مطرح بوده است که هارالد موتسکی در مقاله خود به تفصیل به آن پرداخته است. اما از آنجا که موضوع کتاب حاضر مطالعات سیره پژوهی در غرب است، شایسته بود مقالاتی گزینش می‌شدند که در آنها به مسئله پیوند قرآن و سیره پیامبر پرداخته‌اند،^{۵۷} چنان‌که بهتر بود به جای مقاله‌ای که صرف به مسئله‌ای در در زمینه تفسیر قرآن روی کرده، مقاله‌ای انتخاب می‌شد که در آن موضوع پیوند میان سیره و تفسیر قرآن بررسی می‌گردید.^{۵۸}

۴. پس از پیامبر: «مواضع رودروی قانونگذاری: خلیفه و سنت پیامبر، عمر و سنت محمد» از آوراها و «درآمدی بر صلح‌نامه‌های اسلامی»^{۵۹} از و داد قاضی.

بدیهی است اینها صرف نمونه‌هایی از مطالعات فراوانی است که درباره تاریخ اسلام در سده‌های نخست انجام گرفته است، از دوران خلافت خلفای راشدین تا دوران فتنه کبر و از شکل‌گیری خلافت اموی تا تحولات دوران عباسیان. البته روشن است که نمی‌توان همه این پژوهش‌ها را در شمار سیره پژوهی قرار داد، بلکه صحیح‌تر آن است که پژوهش‌های تاریخ اسلام به معنای عام تلقی شوند. اما گاهی در همین

